

Literatuurlijst Culturele onderwijstentoonstelling

25 januari 2012, De ReeHorst Ede

Inhoud

Literatuurlijst Culturele onderwijstentoonstelling	5
Thema creativiteit	6
Literatuur naar aanleiding van de sessies	8
Algemeen	8
Sessie Mark Mieras	10
Sessie Piet Conijn	11
Sessie Lucas Westerbeek en Mirna Ligthart	11
Sessie Virgenie Gmelich Meijling	11
Sessie Leon Muilwijk	12
Sessie Jos van Onna	12
Sessie Merlijn Twaalfhoven	13
Sessie Marjo van Hoorn	13
Sessie Willem-Jan Renger	14
Sessie Aetzel Griffioen	14
Sessie Guido Paap	14
Sessie Leonien Morales Koster	15
Sessie Lodewijk Ouwens	15
Sessie Rudy Elmans en Vibeke Roeper	15
Sessie Dorien Folkers	16
Sessie Jos Bol	16
Sessie Museum Het Rembrandthuis	16
Sessie Suzan Overmeer	16
Sessie Ingeborg Schuster en Mieke Heurneman	17
Sessie Mariet Lems	17
Sessie Bart Vaessen	17

Literatuurlijst Culturele onderwijstentoonstelling

Speciaal voor de COT 2012 is deze literatuurlijst samengesteld met publicaties die allemaal te maken hebben met cultuureducatie binnen het basisonderwijs. Dit jaar is het thema: CREATIVITEIT. De publicaties zijn afkomstig uit de bibliotheek van Cultuurnetwerk Nederland. Een publicatie inzien of lenen? Bezoek daarvoor Cultuurnetwerk Nederland in hartje Utrecht. U kunt de bibliotheek ook digitaal bezoeken via www.cultuurnetwerk.nl

Heeft u een vraag of bent u op zoek naar specifieke literatuur? Stel dan uw vraag bij de stand van Cultuurnetwerk op de informatiemarkt van de COT. U kunt ook altijd contact opnemen met de bibliotheek van Cultuurnetwerk (T 030-2361200, E info@cultuurnetwerk.nl).

Een digitale versie van deze lijst vindt u op de website van Cultuurnetwerk Nederland: www.cultuurnetwerk.nl > producten en diensten > bibliotheek > literatuurselecties

Thema creativiteit

Creatieve processtheorie en de beeldende kunsteducatie : mogelijkheden voor aansturing en begeleiding van een beeldend creatief proces / K. Wolff, M. van Hoorn (begeleider). - 2010. - 48 pag. - Masterscriptie Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, Master Kunsteducatie.

Centraal staat de vraag: Wat is creativiteit en hoe kun je creativiteitsontwikkeling aansturen?

Deelvragen: Wat zijn bevorderlijke voorwaarden en werkzame bestanddelen in een creatief proces?

Hoe verhoudt het proces zich tot de producten die er uit voortkomen? Tot welke didactische en (ped)agogische aanbevelingen voor de actieve beeldende kunsteducatie kunnen de antwoorden op voorgaande deelvragen leiden?

<http://hbo-kennisbank.uvt.nl/cgi/hu/show.cgi?fid=34540>

Klanksporen: breinvriendelijk musiceren / L. Strobbe, H. Van Regenmortel, T. Bossuyt (auteur van voorwoord). - Antwerpen : Garant, 2010. - 269 pag. - ISBN 978-90-441-2403-3

(De Veerman bibliotheek; 6)

Pleidooi voor een vorm van muziekagogiek die beter aansluit bij de manier waarop het brein muziek verwerkt. Na jaren 'teaching research' met kinderen en volwassenen concluderen de auteurs dat de gangbare muziekagogiek niet compatibel is met de manier waarop het menselijk brein muziek verwerkt.

Het element : als passie en talent samenkomen / K. Robinson, L. Aronica (medewerker). - Houten : Het Spectrum, 2009. - 269 pag. - ISBN 978-90-491-0026-1

Dit boek is een lofzang op de diversiteit van menselijke talenten en passies en ons potentieel voor groei en ontwikkeling. Sir Ken Robinson inspireert de lezer om het 'Element' te vinden: een punt waar natuurlijk talent en persoonlijke passie elkaar ontmoeten. Als mensen in hun element zijn, zijn ze het meest zichzelf, het meest geïnspireerd en creatief en halen ze het beste uit zichzelf.

Do schools kill creativity? / K. Robinson - Artikel in het Engels en in het Duits.

In tijdschrift: Kulturkontakt (2009), Summer 4-9 pag.

Article about the need to let schools be more organic, to work with movable people and to start the shift and give students space for making mistakes. The author is Sir Ken Robinson. He is an expert on the development of creativity, innovation and human resources.

Video TED-talk van Ken Robinson: http://www.ted.com/speakers/sir_ken_robinson.html

Kijk op spel : drama voor de pabo / H. de Nooij. - Groningen : Wolters-Noordhoff, 2008. - 282 pag. + cd-rom. - ISBN 978-90-01-70237-3

Basisboek voor leerkrachten (in spé) die dramalessen (gaan) geven. Waar komt het vak vandaan, wat is het verschil tussen toneel en drama, hoe zet je activiteiten op en hoe begeleid je die? Wat zijn de vakinhouden en hoe zorg je dat het onderwijs inhoudelijk zinvol is? Verder worden thema's behandeld zoals: welke invloed heeft creatieve vorming op het zelfbeeld van kinderen en welke rol speelt de leerkracht hierin? Ook helpt het de leerkracht om een vakvisie te ontwikkelen en om dramatische spelactiviteiten praktisch te concretiseren. De rol van de leerkracht komt aan bod, conform de competentiegerichtheid van het pabo-onderwijs. De bijbehorende cd-rom bevat beeldmateriaal dat de theorie uit het boek ondersteunt. Tevens is er een speciale website beschikbaar met lesvoorbeelden en links.

<http://www.dramaland.wolters.nl>

Wat hebben kindertekeningen ons te zeggen? : complexiteit van de tekenontwikkeling / I. Schretlen
In tijdschrift: De wereld van het jonge kind, nummer 1 (2006) sept. 14-17 pag.

Ignace Schretlen, initiator en coördinator van de Stichting 'Kijk op krabbels', beschrijft in dit artikel de complexiteit van de tekenontwikkeling van het kind. Met interpretaties ervan moet voorzichtig worden omgegaan.

Creativiteit HOE?ZO! : inzicht, inspiratie en toepassingen voor het optimaal benutten van uw eigen creativiteit en die van uw organisatie / I. Byttebier. - Tielt : Lannoo, 2002. - 280 pag.
Deze publicatie helpt je je eigen creativiteit te ontdekken. Je zult ervaren wat je sterke punten zijn en hoe je je minder ontwikkelde vaardigheden kunt aanscherpen. Je leert het creatief potentieel bij anderen te ontdekken en te stimuleren. Ook vind je in dit boek via welke hefboomen je een creatieve cultuur in een bedrijf of organisatie kunt bevorderen.

Vrije zelfexpressie leidt tot niets : een beschouwing over de aard van creativiteit / J. Nelissen
In tijdschrift: Vernieuwing, nummer 7 (2001) sept. 23-25 pag.
In het onderwijs wordt creativiteit veelal verward met 'vrije expressie', zo stelt de auteur. Ongehinderd door kennis en sturing van volwassenen zou de ware creativiteit van kinderen vanzelf wel gaan stromen. Nelissen betoogt echter dat juist kennis en inzicht de creativiteit bevorderen en zelfs een voorwaarde voor zijn. Het is een misvatting dat iedereen - mits hij de kans krijgt zich vrijelijk te uiten - creatief vernieuwend zou zijn. Juist in interactie met anderen kunnen kinderen hun creativiteit ontwikkelen en hun eigen creaties kritisch beoordelen.

Literatuur naar aanleiding van de sessies

ALGEMEEN

Leerplan beeldende kunst en vormgeving; VONKC, Vereniging Onderwijs Kunst en Cultuur. - VONKC, 2011. - 13 pag.

Leerplan voor het vakgebied beeldende kunst en vormgeving voor kinderen van 4 tot 14 jaar. In het document worden competenties genoemd waaraan een 14-jarige leerling zou moeten voldoen. Het leerplan bestrijkt drie domeinen die specifiek zijn voor het onderwijs in beeldende kunst en vormgeving: visualiseren, creatief denken en beschouwen.

<http://www.vonkc.nl/images/stories/documenten/leerplan%20beeldende%20kunst%20en%20vormgeving%20bepnpte%20versie%20mei%202011.v5.pdf>

21st century skills : innoverend leren in een ict-leerrijke omgeving / E. Nort (hoofdredacteur), C. Desain ... [et al.]

In tijdschrift: Kennisnet InDruk PO, najaar (2011) pag. 14-15

In het schooljaar 2011-2012 startte bij drie scholen in groepen 5 t/m 8 het project 'Singapore Next' dat opgezet is door verschillende partners, waaronder APS, Cito en drie schoolbesturen. In deze pilotgroepen worden 21st century skills als uitgangspunt voor het onderwijs genomen. Buiten rekenen en taal worden er geen lesmethodes gebruikt. De kinderen worden gestimuleerd om zelf onderzoekend te leren. De leerkrachten krijgen coaching op maat om de leerprocessen van de kinderen te begeleiden. Onder 21st century skills wordt verstaan: samenwerken, probleemoplossend vermogen, ict-geletterdheid, creativiteit, kritisch denken, communiceren en sociale en culturele vaardigheden.

Niet voor de winst : het belang van alfa-onderwijs voor de democratie / M.C. Nussbaum, I. Sluiter (auteur van voorwoord). - Amsterdam : AMBO, 2011. - 214 pag. - ISBN 978-90-263-2404-8
Nussbaum pleit in haar boek voor het belang van de artes liberales (algemene culturele, kunstzinnige en filosofische vorming) in het onderwijs. Ze bekritiseert de eenzijdige gerichtheid van het onderwijs op economische waarden en efficiëntie. Hierdoor komt de opvoeding van scholieren tot mondige democratische burgers in gevaar. Om scholieren voor te bereiden op de democratie is volgens haar een degelijke filosofische, culturele en kunstzinnige training nodig. Volgens Nussbaum moet het onderwijs in de VS en Europa zich herbezinnen op het belang van het alfa onderwijs. De school moet volgens haar een socratische manier van denken bieden en scholieren helpen om te reflecteren op een goede samenleving. Dit is volgens Nussbaum de manier om scholieren tot mondige, democratische burgers op te leiden.

Cultuurcoach : schakel tussen school en culturele instelling / D. Monsma, H. Muiderman. - Rotterdam : De Cultuurformatie, 2010. - 54 pag.

In 2008 is de functie 'cultuurcoach' in het leven geroepen. Een cultuurcoach vormt de schakel tussen een culturele instelling en een school. Dit onderzoek schetst een tussenstand over de inhoud en vormgeving van de invulling van de functie van cultuurcoach op weg naar de einddatum van de invoeringsperiode (2012). Centrale vragen in dit onderzoek zijn: 1) In welke mate is de doelstelling voor 2012 uit het document 'Impuls brede school, sport en cultuur' gerealiseerd per 1 juli 2010? 2) Welke invulling geven cultuurcoaches aan hun functie? 3) Op welke manier bevorderen de cultuurcoaches de belangstelling voor kunst en cultuur, en actieve kunstbeoefening bij de jeugd tot 18 jaar in het regulier onderwijs? 4) Welke initiatieven kunnen profiel en rol van de cultuurcoach

versterken? 5) Welke overwegingen zijn van belang voor een structurele landelijke ondersteuning voor de cultuurcoach na 2011?

http://www.dirkmonsma.nl/dirkmonsma/files/c9/855_cultuurcoach_def.pdf

Combinatiefuncties: bruggenbouwers in beeld [dvd] : verhalen uit de praktijk / A. Verweij (coördinator). - Oosterbeek : VSG Media & Events, 2010 - Gezamenlijke uitgave van de ministeries VWS en OCW en de landelijke partners VNG, NOC*NSF, projectgroep Combifuncties Onderwijs, de Cultuurformatie en Vereniging Sport en gemeenten.

Op deze dvd staat een verzameling aan verhalen, ervaringen en visies over de invulling, de effecten en de draagkracht van en door combinatiefunctionarissen, cultuurcoaches, coördinatoren, beleidsmedewerkers en wethouders. Bevat o.a. tips en successen. Ook filmden combinatiefunctionarissen en cultuurcoaches hun eigen sport- en cultuuractiviteiten met jongeren. Bestemd voor alle partijen die zich ambtelijk, bestuurlijk of uitvoerend bezig houden met de invoering van combinatiefuncties. Of voor gemeenten en lokale partijen die combinatiefuncties willen (gaan) invoeren.

Avonturen in het donker : lessen over film; EYE Filminstituut Nederland. Educatie. - Amsterdam : EYE, 2010

Lespakket over film- en mediaeducatie. Het lespakket is niet gekoppeld aan een specifieke filmtitel en kan door leerkrachten ingezet worden naar eigen inzicht bij het kijken naar films of in lessen over mediawijsheid. De opdrachten uit de map sluiten ook aan bij het landelijke educatieve filmprogramma Klassefilm. Het bevat algemene informatie over film en concrete lessen over basisthema's van film, zoals verhaal, montage, personages, camera en genres. De komende vier jaar verschijnt jaarlijks een nieuw themakatern, zodat leerkrachten over vijf jaar een complete reeks filmlessen tot hun beschikking hebben. Bestemd voor leerkrachten en leerlingen uit het basisonderwijs, vanaf groep 3 tot en met groep 8. Tot nu toe verschenen: verhaal en montage; en personages, camera en acteren. <http://www.filmfestival.nl/nl/educatie/kidsbios/avonturen-in-het-donker>

Handboek mediawijsheid : praktische gids en inspiratie voor het onderwijs / F. Zwanenburg, J. Pardoen. - Leidschendam : Stichting Mijn Kind Online, 2010. - 110 pag.

Praktische handleiding om kinderen mediawijzer te maken. Met achtergrondinformatie, een methode om het eigen beleid te ontwikkelen, en praktische tips voor het integreren van mediawijsheid in het onderwijsprogramma. In dit handboek wordt de 'mediawijsheidcirkel' geïntroduceerd: dit model is een eenvoudig instrument om de huidige en wenselijke 'mediawijsheidsituatie' op een school in kaart te brengen. Ook kan de situatie per vakgebied inzichtelijk gemaakt worden alsmede de competentie per individuele docent.

<http://www.mijnkindonline.nl/uploads/Handboek%20Mediawijsheid%20versie%20website.pdf>

Creatieve vaardigheden / D. van der Kooij, M. van Ophuizen. - Helmond : OMJS, 2009. - 60 pag.

Hoe kun je jezelf en de kinderen in de klas verder helpen bij de ontdekking van creatieve vaardigheden? In het voorjaar van 2009 schreven David van der Kooij en Mignon van Ophuizen een zevental elektronische nieuwsbrieven - e-zines - over dit onderwerp. De e-zines bieden een rondgang langs de belangrijkste creatieve vaardigheden. Bij iedere vaardigheid staan een aantal activiteiten beschreven waarmee de vaardigheden geoefend kunnen worden in de klas. Er zijn tips om de activiteiten te koppelen aan andere vakgebieden. Alle e-zines zijn gebundeld in deze reader.

De Interne Cultuurcoördinator in het basisonderwijs : een studie naar het competentieprofiel voor de Interne Cultuur Coördinator / I. van Til, M-L. Damen (begeleider), S. van Voorst (begeleider), 2009. - 74 pag. - Titel kapt: Bevoegd... dus bekwaam: de Interne Cultuur Coördinator in het basisonderwijs. - Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen, in het kader van de Master Kunsteducatie.

Voor Interne Cultuur Coördinatoren (icc'ers) bestaan op dit moment (nog) geen algemeen geldende competenties. De icc-curssen die in Nederland worden gegeven kunnen verschillen van inhoud, waardoor ook de vaardigheden en kennis van icc'ers verschillend kunnen zijn. Dit masteronderzoek wil duidelijkheid geven over de competenties die van een icc'er worden verwacht. Om dit te onderzoeken zijn vier deelvragen geformuleerd: 1) Wat zijn de algemene vaardigheden van een coördinator in het basisonderwijs?, 2) Wat zijn de doelstellingen van het cultuureducatieve beleid van de overheid?, 3) Met welke factoren heeft de icc'er te maken volgens eerder uitgevoerde onderzoeken naar de taken van de icc'er?, 4) Over welke vaardigheden moet de icc'er beschikken volgens twee soorten icc-cursussen?

http://www.edu-art.eu/uploads/Bevoegd_dus_bekwaam_I_van_Til_2009.pdf

Zoeken naar betekenis : belevingsgericht onderwijs op de Bifrostschool / B.A. Johansen, A-L. Rathe, J. Rathe. - Amsterdam : SWP, 2006. - 155 pag. - Vertaling uit het Deens. - ISBN 978-90-6665-610-9
De Deense Bifrostschool brengt sinds 1987 met succes een pedagogiek in praktijk die uitgaat van de natuurlijke belangstelling van kinderen om te leren. De school richt zich op leerlingen tussen zes en zestien jaar. Behalve op het verwerven van kennis ligt de nadruk sterk op de ontwikkeling van creatieve en intuïtieve vaardigheden. Kenmerkend voor Bifrost is dat er geen conventionele leerboeken of beoordelingen in cijfers zijn. Het onderwijs krijgt vorm vanuit ideeën die uit de kinderen zelf voortkomen. De leraren stellen gezamenlijk het eigen onderwijsmateriaal samen. Alle leerstof wordt daarbij verbonden met een overkoepelend thema - bijvoorbeeld een bijzonder boek, muziekstuk of schilderij - waaraan de hele school werkt en dat richting geeft aan 'het kwalitatieve leerproces'. Daarbij spelen kunst- en natuurbelevingen een centrale rol. In het nawoord wordt een toelichting gegeven op de methode aan de Nederlandse lezers.

SESSIE MARK MIERAS

'Leerlingen zijn geen vat dat je moet vullen, je moet een vuur in ze ontsteken' / M. Severijnen
In tijdschrift: Cultuurplein magazine, nummer 1 (2011) okt. 8-10 pag.
Interview met Lodewijk Ouwens, zelfstandig adviseur op het gebied van creativiteitsontwikkeling en Mark Mieras, wetenschapsjournalist gespecialiseerd in hersenonderzoek.
http://www.cultuurplein.nl/sites/default/files/magazine_01_interview.pdf

Cultuureducatie goed voor de hersenen / B. Ayar
In tijdschrift: Kunstgebouw magazine, nummer 2 (2011) pag. 20-21
Kunst is niet alleen leuk, maar ook belangrijk voor de ontwikkeling van de hersenen. Dat zegt wetenschapsjournalist en auteur Mark Mieras. Hij pleit daarom voor een wezenlijke rol voor cultuureducatie in het onderwijs. Een interview.

Wat muziek doet met kinderhersenen / M. Mieras : Jeugdcultuurfonds, 2010. - 8 pag.
Wetenschappers hebben stijgende belangstelling voor de invloed van muziek op de hersenen. Het Jeugdcultuurfonds Nederland vroeg wetenschapsjournalist Mark Mieras om het meest recente onderzoek op een rijtje te zetten. De voorlopige conclusies uit het onderzoek: zingen en musiceren, ondersteunt de ontwikkeling van sleutelvaardigheden als luisteren en lezen en stimuleert de emotionele intelligentie.
<http://www.jeugdcultuurfonds.nl/ul/cms/fck-uploaded/documents/muziek%20en%20kinderhersenen%20def.pdf>

Hersenonderzoek ondersteunt claim belang van kunst = Conferentie Kunstfactor hart onder de riem voor amateurkunst / P-H. Peeters (verslaglegger). - Utrecht : Kunstfactor, 2010

Verslag van een conferentie op 12 oktober 2010 in de Brakke Grond in Amsterdam over de invloed van kunstbeoefening op de hersenen. De algehele stelling die naar voren kwam, gestaafd door wetenschappelijk onderzoek, is dat kunst het brein op veel plaatsen activeert en voor flexibiliteit zorgt.

'Wie niet slim is moet muziek luisteren' : onderzoek naar effecten van muziek op leerprestaties van kinderen / T. van Elk, 2009. - 53 pag. - Afstudeerscriptie Christelijke Hogeschool Ede, Leraar Basisonderwijs.

In deze scriptie wordt onderzocht en beschreven hoe (het beluisteren van) muziek wordt ingezet in de basisschool, wat onbewust en bewust muziek beluisteren inhoudt en wat er in de hersenen gebeurt op het moment dat er naar muziek geluisterd wordt. Ook worden bestaande onderzoeken beschreven die te maken hebben met het beluisteren van muziek. Daarbij worden positieve en negatieve effecten genoemd. Daarna volgt een praktijkonderzoek waarbij de volgende vraag onderzocht is: Welk effect heeft het passief beluisteren van rustige, instrumentale muziek op de leerprestaties van kinderen in groep 6?

<http://www.surfsharekit.nl:8080/get/smpid:2773/DS1>

SESSIE PIET CONIJJN

Ons kind heeft talent : talentontwikkeling op school / P. Conijn. - Krommenie : De Educatieve Stad, 2009. - 83 pag. - ISBN 978-90-74043601

Dit boek gaat in op de vraag hoe de school kan werken aan de talentontwikkeling van haar leerlingen. Een aantal elementen dat met talentontwikkeling te maken heeft wordt besproken: uitgedaagd worden, de wil om iets te bereiken, ruimte voor het eigen initiatief, een heldere werkstructuur en een goede begeleiding op weg naar het meesterschap. De leraar vindt concrete aanwijzingen over hoe ze de leerlingen optimaal kunnen motiveren om hun eigen talenten in te zetten en te ontwikkelen. Voor ouders geeft het boek antwoorden op een aantal belangrijke vragen. Hoe zoek ik een goede school voor mijn kinderen? Hoe beoordeel ik de kwaliteit van het onderwijs? Hoe ga ik met leraren in gesprek over het leerklimaat op school?

SESSIE LUCAS WESTERBEEK EN MIRNA LIGTHART

De frisse blik: Wat is waar? : schoolproject toont invloed van media / A. Vermeulen-Teebaal
In tijdschrift: Kunstzone, nummer 1 (2012) jan. 30-31 pag.

Het project 'Wat is waar?' komt voort uit de wens van Mirna Ligthart en Lucas Westerbeek om kinderen en jongeren, die opgroeien in een beeldcultuur, kritisch te leren kijken naar dat beeld. Ze zijn de drijvende krachten achter stichting 'De frisse blik', een organisatie die filmworkshops, mediawijsheidsprojecten en docententrainingen ontwikkelt voor primair en voortgezet onderwijs.

SESSIE VIRGENIE GMELICH MEIJLING

Blikopener : educatief spel voor kinderen van 6 tot 12 jaar; CANON, Cultuurcel Departement Onderwijs; Culturele Biografie Vlaanderen. - Brussel : CANON Cultuurcel, 2004-2006. - Bij alle modules worden basismaterialen gebruikt o.a. spelbord, pionnen en dobbelstenen.

Blikopener laat kinderen uit het basisonderwijs op een interactieve manier kennismaken met de kunsten. De methode bestaat uit verschillende modules: beeld, dans, drama, muziek en media. Per module reikt Blikopener invalshoeken om kennis te maken met de discipline in kwestie. Kinderen

leren begrippen en termen uit de desbetreffende discipline kennen. Het doel is kinderen te leren kijken, luisteren en denken in relatie tot uitingen van cultuur. Deze methode werd ontwikkeld in samenwerking met ervaren docenten en kunstenaars.

SESSIE LEON MUILWIJK

Cultuureducatie [dvd] : onderdeel van het onderwijs / J. Leupe (projectleider), R. Elmans (interviewer); Kunst-werkt (interviewer); Edu-Art.Advies en organisatie in cultuureducatie. - Arnhem : Edu-Art, 2008. - 10 min.

Dvd over het belang van cultuureducatie op school. Allereerst wordt uitgelegd wat cultuureducatie is. Daarna komen verschillende leerkrachten, interne cultuurcoördinatoren (icc'ers) en een beeldend kunstenaar aan het woord. Zij vertellen wat de waarde van cultuureducatie is voor kinderen binnen het basisonderwijs. Tussendoor worden beelden getoond van kinderen die cultuureducatieve activiteiten ondernemen. De dvd eindigt met het gegeven dat een icc'er een belangrijke rol kan spelen in het succesvol implementeren van cultuureducatie binnen de school. Om icc'er te worden is scholing nodig. Edu-Art verzorgt deze scholing in de vorm van de zogeheten icc-cursus.

SESSIE JOS VAN ONNA

www.beeldendonderwijs.nl [website] = Laat maar zien / J. van Onna, M. Benjaminsen, R. Stieltjes; Stichting Beeldendonderwijs. - Almere : Stichting Beeldendonderwijs, 2008- - Naast deze methode bestaat er een gedrukte publicatie met de titel 'Laat maar zien'. Dit is een didactische handleiding beeldend onderwijs voor pabo-studenten.

Deze online methode richt zich op beeldend onderwijs en is bestemd voor alle groepen van het basisonderwijs én de eerste twee jaar van het voortgezet onderwijs. De methode biedt beeldende vormgevingsactiviteiten in de ruimste zin van het woord. De kerndoelen dienen hierbij als uitgangspunt. Aan bod komen: vlakke en ruimtelijke werkvormen, traditioneel (tekenen, handenarbeid, textiel) en minder traditioneel (fotografie, animatie), naar de voorstelling, toegepast, naar de waarneming en beschouwende activiteiten.

<http://www.beeldendonderwijs.nl>

Laat maar zien : een didactische handleiding voor beeldend onderwijs / J. van Onna, A. Jacobse. - Groningen : Wolters-Noordhoff, 2008. - 348 pag. + dvd getiteld 'Bekijk het maar' (uitgever dvd: Amsterdam : Hogeschool IPABO, 2007). - ISBN 978-90-01-70233-5

Richtlijnen voor studenten aan opleidingen tot leraar primair onderwijs voor het organiseren en uitvoeren van beeldende lesactiviteiten en cultuureducatie voor kinderen op de basisschool. Ingegaan wordt op wat beelden zijn, hoe ze gemaakt worden en hoe daar in het onderwijs op ingespeeld kan worden. Daarnaast wordt beschreven op welke wijze beeldende activiteiten met kinderen gestructureerd, gepland, georganiseerd, begeleid en geëvalueerd kunnen worden. In deze herziene uitgave zijn eerste ervaringen met competentiegericht opleiden (CGO) verwerkt. De studiesuggesties in elk hoofdstuk leveren handvatten voor een uitwerking van de competenties in de beroepspraktijk. Bij deze handleiding hoort een dvd met de titel 'Bekijk het maar: beeldbeschouwen in de praktijk'. De dvd bevat 8 onderwijsfilms die te gebruiken zijn bij het doceren, bestuderen en het ontwerpen van beeldende vorming beschouwingslessen.

SESSIE MERLIJN TWAALFHOVEN

Muziek is als geluiden heel mooi door elkaar gaan : onderzoek naar muziekonderwijs dat aansluit bij het beeld van het competente kind / M. Bremmer, A. Huisingh. - Amsterdam : AHK, 2009. - 92 pag. - In opdracht van het Lectoraat Kunst- en cultuureducatie van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. - ISBN 978-90-71681-08-0

Hoe kan muziekonderwijs gecreëerd worden voor kinderen uit groep 1 en 2 dat aansluit bij het beeld van het competente kind? Een competent kindbeeld is het beeld van kinderen die onderzoekend en creatief zijn, die gemotiveerd zijn om te leren en die zelf initiatieven nemen en experimenteren. Wanneer een basisschool ervoor kiest om het muziekonderwijs aan te laten sluiten bij zo'n competent kindbeeld dan zouden kinderen met elkaar en met volwassenen de gelegenheid moeten krijgen om muziek te onderzoeken. In een samenwerkingsproject van Basisschool De Venser, Amsterdam Sinfonietta en het lectoraat Kunst- en cultuureducatie is gekeken hoe een muzikale leeromgeving voor kleuters gecreëerd worden die aansluit bij zo'n competent kindbeeld. Het project is afgesloten met een concert van Amsterdam Sinfonietta en leerlingen van De Venser.

http://www.ahk.nl/fileadmin/download/ahk/Lectoraten/Kunst- en_cultuureducatie/muziek-is-als-geluiden.pdf

SESSIE MARJO VAN HOORN

The U-curve going Dutch: cultural differences in judgements of artwork from different age and expertise groups / F. Haanstra, M. van Hoorn, M-L. Damen, 2011

In tijdschrift: International journal of education through art, nummer 2 (2011) 153-169 pag.

The U-curve model of graphic development posits a decline in aesthetic production in middle childhood. This theoretical model has been criticized for having an underlying western and modernist bias, and a number of empirical studies have tried to confirm or disprove its assumptions. This study is a partial replication of previous research that was done to challenge U-curve findings, in order to show that the model reflects culture-specific aesthetic judgements, rather than universal trends. To demonstrate this, artists and art educators from different cultural backgrounds judged a cross-cultural collection of drawings by children from different age groups (5, 8, 11 and 14 year olds), adult non-artists and artists. The results indicate that differences in the cultural background of the judges generated different developmental patterns in aesthetic production.

Culturele invloeden op de esthetische beoordeling van beeldend werk : een replicatieonderzoek naar de theorie van de U-vormige beeldende ontwikkeling / F. Haanstra, M. van Hoorn, M-L. Damen. - Utrecht : Cultuurnetwerk Nederland, 2009. - 116 pag. - ISBN 978-90-6997-124-7 (Cultuur + Educatie; 24)

Deze publicatie beschrijft de resultaten van een onderzoek dat in een Nederlandse context eerdere studies over de U-vormige beeldende ontwikkeling herhaalt. Onderzocht is in hoeverre leeftijd, culturele achtergrond en professionaliteit van invloed zijn op de beoordeling van beeldend werk van vijf-, acht-, elf- en veertienjarigen en van volwassenen (leken en professionals). Een van de conclusies luidt dat de U van de U-vormige ontwikkeling niet universeel geldend is.

http://www.cultuurnetwerk.nl/producten_en_diensten/publicaties/pdf/cpluse24.pdf

SESSIE WILLEM-JAN RENGER

Museum at play : games, interaction and learning / K. Beale (redacteur). - Edinburgh : MuseumsEtc, 2011. - 653 pag. - ISBN 978-1-907697-13-5

This book provides an international overview of the development, use and evaluation of games within museum and cultural contexts. Among the many issues addressed through case studies, essays and opinion pieces are: How games can enhance interpretation, learning, outreach, marketing, branding and events; Using games with different audiences: children, adults, minorities, and people with disabilities; Assessment of different types of games in use: e.g. digital, physical, mobile, virtual, multi-player; The principles of successful game commissioning, budgeting, development and creation; The evaluation process and the impact of games; Future developments and trends.

SESSIE AETZEL GRIFFIOEN

Filosoferen met kinderen : over verhalen uit de hele wereld, over grote waarden in het klein / N. de Theije-Avontuur, L. Kaniok. - Katwijk : Panta Rhei, 2011. - 127 pag. - ISBN 978-90-8840-057-5
De verhalen in dit boek nodigen uit om te filosoferen met kinderen. De verhalen behandelen universele thema's, zoals geluk, liefde, vriendschap, vrede, vrijheid, respect en gelijkheid. Elk verhaal is voorzien van een 'praatpapier' waarin de kerngedachte, de kernwaarden en de onderliggende thema's zijn uitgewerkt. De open vragen bevorderen kinderen tot zelf denken, eigen vragen stellen, en het vinden van eigen antwoorden.

Een school uit duizenden / Th. Vuik

In tijdschrift: Kunstzone, nummer 2/3 (2011) febr/mrt. 44-45 pag.

Artikel over OBS Bloemhof gevestigd in Rotterdam-Zuid. Deze school heeft in 2010 de Onderwijsprijs gekregen en is exemplarisch geworden als een vorm van het 'nieuwe leren'. De Bloemhofschool is in tien jaar tijd gegroeid tot een brede school met zes uur extra onderwijs volgens het Wanita-principe.
<http://kunstzone.nl/magazines/kunstzone-2011/februari-maart/een-school-uit-duizenden>

SESSIE GUIDO PAAP

Mediawijsheid in het primair onderwijs : rapportage / C. Oldemaat, A. ten Brummelhuis (begeleider), J.M. Wetterling (begeleider). - 2011. - 77 pag. - Masterscriptie Kenniscentrum Pedagogiek Zwolle, profiel Mediapedagogiek.

Masterscriptie waarin de volgende onderzoeksvragen gesteld worden: 1. Wat is mediawijsheid?; 2. Welke competenties worden van (aankomende) leerkrachten verwacht als het gaat om mediawijsheid?; 3. Hoe kan worden vastgesteld hoe mediawijs bovenbouwleerlingen in het primair onderwijs zijn?; 4. Wat zijn de effecten van medialessen op leerlingen

Wat weten we over ... effecten van games : een beknopt overzicht van wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van games / A.J. van Rooij, J. Jansz, T.M. Schoenmakers; Kennisnet. - Zoetermeer : Kennisnet, 2010. - 35 pag. - ISBN 978-90-77647-36-3

(ICT in het onderwijs; 25)

Een tussenstand van wat er bekend is over games in het onderwijs. Het onderzoek laat zien dat je van games in principe veel zou kunnen leren. Games motiveren, ze helpen cognitieve vaardigheden verbeteren, leerlingen kunnen er veel kennis mee vergaren en games kunnen zelfs positieve effecten hebben op de lichamelijke gezondheid. De kracht van games is dat ze ontworpen zijn om op een meeslepende manier, spelenderwijs, handelingen uit te voeren. De keerzijde is dat games ook té

meeslepend kunnen zijn. Dit boekje besteedt daarom ook uitgebreid aandacht aan de vraag wat de ongewenste effecten zijn van games op gedrag en aan gameverslaving.

[http://redactie.kennisnet.nl/attachments/session=cloud_mmbase+2195754/Nr. 25 Wat weten we over Effecten van Games.pdf](http://redactie.kennisnet.nl/attachments/session=cloud_mmbase+2195754/Nr._25_Wat_weten_we_over_Effecten_van_Games.pdf)

SESSIE LEONIEN MORALES KOSTER

Klats! : 8 inspirerende improvisatiesessies rondom muziek : voor groep 4/5/6 in het primair onderwijs / G. Heusinkveld; Stichting SWING. - Alkmaar : Swing, 2011. - 36 pag. + cd

Klats! is een map bestaande uit acht sessies rondom improvisatie waarbij de discipline muziek centraal staat. De methode is met name geschikt voor groep 4 vanaf de tweede helft van het schooljaar (sessie 1 tot en met 5), groep 5 en groep 6 (eerste helft van het schooljaar). Klats! kent een heldere opbouw en zet leerlingen spelenderwijs aan tot zelf improviseren. De sessie-instructies zijn van stap tot stap uitgewerkt. De bijbehorende cd bevat liedjes, alle luister- en muziekvoorbeelden en muzikale begeleidingen. De methode voldoet aan de herziene kerndoelen 54 en 55 van leergebied Kunstzinnige Oriëntatie, zoals opgesteld door het ministerie van OCW.

SESSIE LODEWIJK OUWENS

Schrijvertje spelen : schrijfactiviteit: het Verhalenatelier / M. Hoogeveen, Tj. Brouwer

In tijdschrift: JSW, nummer 96 (2011) nov. 6-9 pag.

Het Verhalenatelier is een werkwijze die kinderen met plezier leert schrijven in betekenisvolle contexten en die leerkrachten helpt om goed schrijfonderwijs vorm te geven. In dit artikel wordt beschreven hoe kinderen in het Verhalenatelier leren schrijven en hoe een basisschool deze werkwijze in praktijk heeft gebracht.

'Leerlingen zijn geen vat dat je moet vullen, je moet een vuur in ze ontsteken' / M. Severijnen

In tijdschrift: Cultuurplein magazine, nummer 1 (2011) okt. 8-10 pag.

Interview met Lodewijk Ouwens, zelfstandig adviseur op het gebied van creativiteitsontwikkeling en Mark Mieras, wetenschapsjournalist gespecialiseerd in hersenonderzoek.

http://www.cultuurplein.nl/sites/default/files/magazine_01_interview.pdf

SESSIE RUDY ELMANS EN VIBEKE ROEPER

Cultuureducatie en financiën : primair en voortgezet speciaal onderwijs / R. Elmans, R. de Vries, T. Lefers; Edu-Art.Advies en organisatie in cultuureducatie. - Arnhem : Edu-Art Gelderland, 2010. - 7 pag.

Informatie over de geldstromen die er voor cultuureducatie aan te spreken zijn. Er wordt ingegaan op: Lumpsum, CEPO, schoolbegeleiding, achterstandenbeleid, gemeentelijk budget voor cultuureducatie, brede school en cultuur, overige faciliteiten. Als bijlage is een rekenmodel opgenomen waarmee bepaald kan worden uit welk budget culturele activiteiten gefinancierd kunnen worden. Geschreven voor interne cultuurcoördinatoren in het primair en voortgezet speciaal onderwijs. Er is een digitaal begrotingsmodel beschikbaar dat een overzicht geeft van beschikbare middelen voor een school zie www.edu-art.eu.

<http://www.edu-art.eu/site/downloads/?id=579>

SESSIE DORIEN FOLKERS

Eerste hulp bij theater : handboek voor iedereen die theater wil maken met kinderen en jongeren / J. Schmitz, D. Folkers (medewerker), M. Merckx (medewerker), H. Boas (redacteur); Theatergroep Max. - Kieskast-online, 2011. - 95 pag. - ISBN 978-90-77161-00-5

Een methode voor het maken van theater op school. Het boek helpt een docent in eenvoudige stappen een manier van denken, kijken en werken te ontwikkelen, die ervoor zorgt dat het voorgeschreven theater 'eigen' theater wordt. Het boek wil nieuwsgierigheid wekken naar andere vormen van theater. De methode hoort bij de werkwijze van theatergroep Max. In het boek zijn voorbeeldlessen en kant-en-klare formules voor het maken van een choreografie of een tekst te vinden.

<http://www.eerstehulpbijtheater.nl/>

SESSIE JOS BOL

Goed Plan : cursusmap cultuureducatiebeleid / J. Bol (samensteller) ... [et al.]; Kunst Centraal. - Bunnik : Kunst Centraal, 2007. - 78 pag. + cd-rom

Cursusmap van Kunst Centraal, het steunpunt kunsteducatie Utrecht, behorende bij de cursus 'Goed plan!'. Doel van deze cursus is om docenten primair onderwijs in Utrecht te begeleiden bij het schrijven van een cultuureducatiebeleidsplan voor de eigen school. De bijbehorende cd-rom bevat de schema's, modellen, vragenlijsten en invulformulieren die in de cursusmap zijn opgenomen.

SESSIE MUSEUM HET REMBRANDTHUIS

Rembrandt [dvd + cd-rom] : 400 jaar / M. de Winkel (projectleider). - 's-Hertogenbosch : Capital Interactive, 2005. - 90 min. : 2 discs (dvd, cd-rom)

Een dvd over de schilder Rembrandt die 400 jaar geleden werd geboren in Leiden. Aandacht wordt besteed aan de tijd waarin hij leefde, zijn leven en werk, met speciaal aandacht voor 'De Nachtwacht' en zijn ets- en schildertechniek. Met de bijgevoegde cd-rom is het mogelijk reproducties te maken van o.a. zijn schilderijen en etsen. Uitgebracht ter gelegenheid van het Rembrandtjaar (2006). De dvd is tot stand gekomen met medewerking van Het Rijksmuseum, Het Rembrandthuis, Het Mauritshuis, het Louvre, het Metropolitan en diverse andere Rembrandt-musea in de wereld.

SESSIE SUZAN OVERMEER

Improviseren in het PO met Jazz4kids / M. Severijnen

In tijdschrift: Bulletin Cultuur & School, nummer 66 (2011) feb. 26-29 pag.

Portret van Suzan Overmeer, oprichter van Stichting Jazz4kids. Omdat er geen aandacht was voor jazz in het basisonderwijs en geen materialen beschikbaar besloot zij zelf materiaal te maken. Met behulp van twee fondsen heeft zij het boek 'Jazz in de klas' kunnen maken. Omdat leerkrachten zonder muzikale achtergrond moeite hebben om ermee aan de slag te gaan geeft Suzan trainingen in improviseren met kinderen aan leerkrachtteams, docententeams van muziekscholen en op landelijke studiedagen voor muziekdocenten. Suzan is ook bezig o.a. om een project te ontwikkelen waar jazzmuzikanten op bezoek gaan naar scholen om een miniconcert en workshops te geven en wil ze projecten ontwikkelen speciaal voor kleuters.

http://www.cultuurnetwerk.nl/producten_en_diensten/publicaties/pdf/Bulletin_CultuurSchool_66_1.pdf

Jazz in de klas / S. Overmeer. - Leiden : Stichting Jazz4Kids, 2008. - 47 pag. + cd. - ISBN 978-90-6020-826-7

Educatief lesboek met cd voor groepen kinderen in de leeftijd van vier tot twaalf jaar. Op de cd staan de twaalf speciaal voor dit project geschreven jazzliedjes met allerlei meespeelversies. In het boek staan per lied diverse actieve lesopdrachten. De lessen en de liedjes zijn zo gemaakt dat iedere leerkracht uit het primair onderwijs of vakdocent muziek er gemakkelijk en zonder veel voorbereiding mee kan werken. Het uitgangspunt bij elke lesopdracht is de eigen creativiteit van het kind: zelf improviseren.

SESSIE INGEBORG SCHUSTER EN MIEKE HEURNEMAN

Wie schrijft, die blijft / I. Lipsch, J. Peijnen, G.J.M. Sonnemans. - Stichting Brabantse Bronnen, 2010. - 14 pag.

'Wie schrijft, die blijft!' is een educatief project over lezen en schrijven in de Middeleeuwen voor de bovenbouw van het primair onderwijs en de brugklassen van het voortgezet onderwijs. Het toont het belang van het op schrift stellen van afspraken en verhalen en laat leerlingen kennis maken met oorkonden en manuscripten als dragers van middeleeuwse teksten. 'Wie schrijft, die blijft!' sluit aan bij de kerndoelen van het primair en voortgezet onderwijs en geeft invulling aan de tijdvakken Monniken en Ridder (500-1000) en Steden en Staten (1000-1500). 'Wie schrijft, die blijft!' sluit ook aan bij de Canonvensters: Hebban olla vogala: het Nederlands op schrift, ca. 1100 en Floris V: een Hollandse graaf en ontevreden edelen, 1254-1296.

<http://www.donb.nl/educatie/media/Archievenhandleiding.pdf>

<http://www.donb.nl/educatie/media/Docentenhandleiding.pdf>

SESSIE MARIET LEMS

Weten waar de woorden zijn : methodiek creatief schrijven voor leerkrachten primair onderwijs en schrijfdocenten / M. Lems, C. Himmelreich (auteur van voorwoord). - Leiden : De Witte Uitgeverij, 2010. - 371 pag. - ISBN 978-94-6107-032-6

Jonge kinderen kunnen prachtige dingen zeggen, omdat hun blik nog niet afgeleid wordt door het cognitieve leren. Creatief schrijven zorgt ervoor dat de kinderlijke verwondering actief blijft. Dat het kind zijn eigen originaliteit niet verleeft, maar leert te gebruiken in taal en beeld. Dit methodiekboek geeft mogelijkheden om die creativiteit te stimuleren en uit te bouwen. Door de schrijfpoddrachten in stappen aan te bieden, worden de gedachten van de leerlingen gekaderd en kunnen ze gemakkelijk kiezen wat ze willen schrijven. Door te appelleren aan de eigen ervaring ontstaan bij het werken vanuit een gemeenschappelijk thema evenzoveel verschillende gedichten en verhalen als er leerlingen in de groep zijn. Al die verschillen (en overeenkomsten) geven de leerlingen inzicht in het gebruik van taal en de diversiteit in het beschrijven van ervaringen en zienswijzen. Ze reflecteren op wat geschreven en gelezen is. Het verbreedt hun blikveld, vergroot hun woordenschat, verhoogt het plezier in taal en genereert respect voor elkaars teksten.

SESSIE BART VAESSEN

Cultuuronderwijs brengt de hele omgeving in beweging / A. Geldermans

In tijdschrift: Bulletin Cultuur & School, nummer 66 (2011) febr. 7-9 pag.

Sinds 2007 verstrekt het ministerie van OCW subsidies voor de versterking van cultuuronderwijs in brede basisscholen. Het vormgeven van cultuureducatie in de brede school betekent vaak

samenwerken met organisaties die er andere doelstellingen, openingstijden en prioriteiten op nahouden. Pas als er een gezamenlijk doel en een gezamenlijke visie is kan er iets opgebouwd worden. Bart Vaessen, lid van de begeleidingscommissie die de subsidieaanvragen beoordeelden, en Eeke Wervers, projectleider van het project 'Brede school en cultuureducatie' blikken terug. http://www.cultuurnetwerk.nl/producten_en_diensten/publicaties/pdf/Bulletin_CultuurSchool_66_1.pdf